

Filozofijsko razmišljanje o *Knjizi propovjednika*

»Pazi na korake svoje — priđi da mogneš čuti...« (Prop 4, 17)

Ivan KOPREK*

Sažetak

Zasigurno nijedna knjiga Staroga zavjeta ne daje tako jasan uvid u čovjekovu konačnost i prolaznost kao što to čini Knjiga propovjednika (Kohelet). Ona je jednostavno »pjesma nad pjesmama« skepse, agnosticizma, svojevrsnoga hedonizma i nihilizma. Autor primjećuje da je riječ o knjizi čiji autor »sukupljač — Versammler« (kohelet) u stilu današnjega postmodernoga čovjeka pabirči mudrost i dovodi je do apsurdna. U tom smislu Knjiga propovjednika ne nudi neko u sebi zao-kruženo učenje s kojim niti ne pokušava izmiriti suprotnosti niti harmonizirati proturječnosti.

Propovjednik je u svojim radikalnim postavkama i rezultatima disonantan, »sablaznjiv«, postmoderan i u tome privlačan. Ukazujući na vlastito iskustvo, na bijedu i veličinu ljudskoga života, pisac se u pesimističkom tonu suočava s duhom svojega vremena i u skeptičnom odmaku razobličuje mudrost. Njegova misao kruži oko temeljnog uvida ljudske konačnosti i prolaznosti. Pred veličanstvenim, neuobičajenim, zastrašujućim pojavama u svijetu i u sebi spontano ga obuzima osjećaj neke prisutnosti koja ga nadilazi i pred kojom se ruši u svoju sićušnost. On želi potvrditi da se ljudskom mudrošću može razotkriti čovjekovu golost i naslutiti zbiljska stvarnost. Istinska mudrost dolazi od drugud. Nju treba slušati.

Želi li potraga za mudrošću, filozofija, mudroslovlje biti mudroljublje, mora ona tada biti približavanje i slušanje te istine, učenje umiranja, potraga za srećom i spasenjem — vječnošću. To je posljednja i uporišna točka Propovjednikove radikalne mudrosti u kojoj niti sva zagonetnost događanja pod suncem niti potpuna čovjekova bespomoćnost i nesigurnost njegova bitka ne dovode u pitanje vjeru u Božje postojanje i njegovo djelovanje u ovom svijetu. Propovjednik je putnik od fenomena do fundamenta — istinski filozof.

Uvod

Nema zasigurno ničega pod suncem između neba i zemlje od čega ili na čemu filozofiranje, mudroslovljenje ili razmišljanje cjeline života i svijeta ne bi moglo

* Prof. dr. sc. Ivan Koprak, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb.

započeti. Filozofija, kako reče K. Jaspers, započinje u zatečenosti, u fijasku, u iznenađenju, čuđenju i pitanju.¹ U tom je smislu ona specifična disciplina. Filozofija, želi li to i biti, ostaje rast u pitanju, slušanju, razgovoru. Njezina je zadaća postavljanje pitanja. Pitati pak znači izlaziti iz sebe, ići; znači: put. Put je, dakle, simbol filozofiranja čija mjera nije prostor nego vrijeme.

U tekstu iz 1802. godine naslovljenom *Das Wesen der philosophischen Kritik* Georg Wilhelm Fridrich Hegel piše: »Filozofija je po svojoj prirodi nešto ezoterično, po sebi nije niti stvorena za svjetinu niti je podobna biti opremljena za svjetinu; ona je filozofija samo po tome što je razumu baš suprotstavljena, a time još više zdravom ljudskom razumu, pod čime se podrazumijeva lokalna i temporalna ograničenost ljudskoga roda; u odnosu na to svijet filozofije je po sebi i za sebe jedan izokrenuti svijet.«²

U čemu je taj »izokrenuti svijet« filozofije? »Tko hoće istinski filozofirati«, piše Hegelov prijatelj iz mladosti Fridrich Wilhelm Joseph Schelling, »mora se odreći sve nade, sve potrebe, sve čežnje, on ne smije ništa htjeti, ništa znati, mora se osjećati posvema gol i siromašan... Ovdje treba sve ostaviti, ne samo kako se običava govoriti — dijete i ženu — nego sve što samo jeste, čak i Boga, jer Bog je na ovom stajalištu neko jestvujuće. Dakle, čak i Boga mora napustiti onaj koji se hoće postaviti u početnu točku istinski slobodne filozofije.«³

Filozofija je u tom smislu teška, mučna, gorka, ali nadasve opasna pustolovina. Mnogi su to već iskusili i dokazali. Iznosimo samo jedan primjer. Filozofija ili mudroslovlje, primjerice po Platonovu shvaćanju, nije neko intelektualiziranje, nego ozbiljnost života, ozbiljno nastojanje, propinjanje za spoznajom i težnja za krepošću. U tom je smislu ona, kako reče Platon, vježbanje umiranja. Svi oni koji na pravi način njeguju filozofiju, razmišlja Platon, ni za čim drugim ne teže nego da umiru i da budu mrtvi.⁴ Kakve to ima veze s knjigom Propovjednika?

1. Filozofija u knjizi Propovjednika

Čitajući knjigu Propovjednika, Koheleta, lako možemo primijetiti da je riječ o »sakupljaču« (kohelet — na hebr. znači sakupljač) koji u stilu današnjega postmodernoga čovjeka pabirči mudrost i dovodi je do apsurdna, tj. do zlozvučja i nesklada. U tom smislu on i ne nudi neko u sebi zaokruženo učenje s kojim niti ne pokušava izmiriti suprotnosti niti harmonizirati proturječnosti. Propovjednik je u svojim radikalnim postavkama i rezultatima disonantan, »sablažnjiv«, postmodern i u tome privlačan. Kakva je filozofija prepoznatljiva u Knjizi propovjednika?

1 Usp. JASPERS K., *Uvod u filozofiju*, Zagreb 1970., 138.

2 G. W. F. Hegel, Aufsätze aus dem kritischen Journal der Philosophie, u: *Sämtliche Werke*, Jubiläumsausgabe, Bd. I, Stuttgart 1927., 185.

3 F. W. J. Schelling, Über die Natur der Philosophie als Wissenschaft, u: *Sämtliche Werke*, Bd. IX, Stuttgart–Augsburg 1856–61., 217.

4 Usp. Platon, *Fedon*, Zagreb 1996., 51–52.

Zasigurno nijedna knjiga Staroga zavjeta ne daje tako jasan uvid u čovjekovu konačnost i prolaznost kao što to čini upravo ova. Ona je jednostavno »pjesma nad pjesmama« skepse, agnosticizma, svojevrsnoga hedonizma i nihilizma. Da, ukazujući na vlastito iskustvo, na bijedu i veličinu ljudskoga života, pisac se u pesimističkom tonu suočava s duhom svojega vremena i u skeptičnom odmaku razobličuje mudrost. Njegova misao kruži oko temeljnog uvida ljudske konačnosti i prolaznosti.⁵ Kakav smisao imaju ljudsko djelovanje i planiranje? Ima li u sumornom životu i u prolaznom svijetu išta trajno, postojano i čvrsto?

Propovjednik nastupa kao predstavnik umornoga svjetonazora i zagovornik skeptične i cinične generacije. Njegovo pitanje nije religiozno ili teološko, nego je to pitanje o smislu života uopće — egzistencijalno. On poput Joba ne traži odgovore na pitanja patnje; on svoja pitanja postavlja iz sitosti života. Tu se hrani njegov destruktivni poriv, cinično obezvređivanje, radikalno relativiziranje čovjekova mjesta u svijetu, propitivanje vremena i zapravo vlastito egzistencijalno ogoljivanje.

Propovjednik je »intelektualni nudist pod suncem«, »halapljivi žednik života« koji u toj žedi ništa ne želi skrivati — rekli bismo »sladostrasni fundamentalist«. Nijedan problem ne želi ostaviti ili proglasiti nepostojećim. On problematizira, izokreće svijet, prevrće vlastitu nutrinu cijedeći je do krajnjega taloga i čemera. Njegov se je svijet skvrčio i uvukao u sebe.

Povlačenjem u sebe u odnosu na svijet koji se čini bezavičajan i tuđ Propovjednik na kraju za sebe i u sebi ostaje osamljenik vlastitoga i kozmičkoga ništavila. Cirkularnost njegove misli i nutarnja praznina daju naslutiti duboku dosadu i zamornu mučninu iz koje jedva da ima izlaza. Ništa nema nova pod suncem. Propovjednik je nihilist prije nihilista — Nietzsche prije Nietzschea!

Unutarnju uznemirenost i razdrtost opstanka podržava strah pred dosadom i propadanjem sadašnjosti te hita u neizvjesnu budućnost. On je »bolestan na smrt« — Kierkegaard prije Kierkegarda!

Pred njim je pitanje: odakle i kamo? Uvida da smo rođenjem dovoljno stari da umremo — on je Heidegger prije Heideggera!

Propovjednik je sofisticirani nihilist koji poput Leibniza ne pita zašto jest nešto a nije ništa, nego onaj koji jednostavno utvrđuje ispraznost. Izrazom »sve je ispraznost« (vanitas — habel) potvrđuje sveukupnost zagonetnosti događanja pod suncem, čovjekovu bespomoćnost i nesigurnost.

Propovjednik je uz Schellinga egzistencijalist prije egzistencijalista! Njegove su preporuke usmjerene na uživanje života. On je utilitarist prije utilitarizma. Odvagne pravi čas, iskustveno provjerava iskaze mudrosne tradicije i o njima kritički re-

5 Usp. A. Baum, *Propovjednik i Pjesma nad pjesmama* — komentar, Zagreb 1997.; N. Lohfink, *Kohelet*. Die Neue Echter Bibel, Würzburg 1980.; Ch.-L. Seow, *Ecclesiastes*, New York 1997.; A. Vornach, *Nähere dich um zu hören. Gottesvorstellungen und Glaubensvermittlung im Koheletbuch* (BBB 125), Bodenheim 1999.

flektira — on je kritički racionalist prije kritičkoga racionalizma. Jednostavno, on je uvijek »prije«.

2. Sreća — vrijeme — smrt

Posebno su u *Knjizi propovjednika* zanimljiva tri tematska kruga razmišljanja na koja bih se želio kratko osvrnuti: sreća, vrijeme, smrt. Što on o tome govori?

Poput grčkih filozofskih škola Propovjednik si za cilj mudrosti postavlja potragu za srećom, zapravo užitkom. On eksperimentira sa stoom — stoici su, naime, tvrdili da se blaženstvo (ataraksija, sreća), postiže svjesnim pokoravanjem sudbini. Zapučuje se na put skeptika koji su sreću nalazili u suzdržavanju od izricanja sigurnoga suda. Gleda je očima cinika koji su sretnikom nazivali onoga tko je prezeo sve potrebe.

Propovjednik je predan Epikurovom receptu uživanja. No, kako za Epikura tako i za njega užitek ostaje tek kratkotrajna ekstaza ukradena usred nečega, opijenost koja prati život u njegovu razvoju. I tu je crta razočaranja. Ni užitek nije trajan, ni on ne donosi ništa postojano. I tu postignuto traži nedostignuto... Potraga je za srećom ovisna o trenu, a užitek je sluga vremena. Što je zapravo vrijeme?

»Sve ima svoje vrijeme...« Tu je Propovjednik majstor riječi. On je svjestan da nam se u razmišljanju o vremenu čini da smo u provodu života sami gospodari vremena i da smo uhvatili boga sreće Kairosa za njegov čuperak, da bismo brzo morali zaključiti kako se »kolo sreće« trajno okreće te da upadamo u nezasično ždrijelo Kronosa koji ždere vlastitu djecu. Mi smo žrtve drame vremena.

Kao što su događanja u prirodi podvrgnuta vječnom zakonu promjene, tako i ljudskim životom gospodari zakon vremena. Propovjednik ne govori o trajanju ili protoku vremena, nego o »kairosu«; o pravom času ljudskoga djelovanja. Za njega je istina da vrijeme sa svakim hoda drukčije — s nekima ide u korak, s nekima ide u kasu i trku, a s nekima ne ide nikamo... — ono stoji dok se sve u njemu giba. Vrijeme teče, prolazi, trči i bježi, ali nikada sâmo, nego uvijek u pratnji nas, svojih štićenika.

Svaki je čas vremena dragocjen, tim više što se nikada ne vraća. On je za nas neponovljiv i kratak. Zato je za Propovjednika vrijeme prostor napasti i borbe, padova i uspona, moći i nemoći — drama završava i sretno i nesretno. Ono je uvijek ambivalentno u svojoj kvalitativnoj dimenziji. U tom je smislu smisljeno, ne gledajući ni na prošlo ni na buduće, koristiti »povoljan tren« — kairos. To je zapravo jedino važno.

Propovjednik ne želi biti nostalgičan prošlosti i budućnosti kojemu upravo sadašnje vrijeme ništa ne znači. Ne zanosi se nikakvom utopijom niti nudi recepte za uspjeh, nego pozivom na »carpe diem« daje naputak za život u nepreglednoj i neuračunljivoj stvarnosti sadašnjosti.

Svakidašnjica, prostor vječitog preživavanja istoga, stroj reciklaže, sve neutralizira, ukida razlike, svemu daje jednaku važnost. Tako opet ono »sada« što nam pripada postaje lišeno onoga što nas najviše privlači. Ništa u njemu ne ostaje

predmet iščekivanja, drhtanja, napetosti jer sve se ponavlja u beskonačnost. Sadašnjost ima moć erozije koja briše najstrašnije događaje; u njoj sve potone.

Vrijeme je zapravo ogavna ispraznost. U njemu »ništa« čovjeka raspršuje u tisuću beskorisnih poslova, jalovih formalnosti, ispraznih naklapanja. Riječ je o stalnom izjedanju u mrtvilu koje nam dan za danom dosađuje i uništava nas.

Upravo se u dosadi Propovjedniku sve intenzivnije pokazuje dubina beskonačnoga ispražnjenja, »vanitas« (haval) — ispraznost, gdje u sebi ne nalazimo ništa čime bismo mogli ispuniti prazni prostor nutrine. Dosada i sterilnost svakodnevnice nagovješćuju neizbježnost smrti.

Smrt je pak posljednja »lomača ispraznosti«, krajnje svjedočanstvo »izokrenutoga svijeta« i prolaznoga vremena. Kao i vrijeme, smrt pretvara slavu u tlapnju, tjelesne naslade u sramotu, život u propast.

Smrt prema Propovjedniku ne označava samo izvanjsku vremensku točku, tj. izvanjski događaj koji se jednom događa; ona je znanje o tome da je čovjek ovdje i sada stalno ugrožen svojim krajem. Sve je zapravo u ništavilu i kontingentnosti anticipirano iskustvo smrti. Pred njom se gubi svaka sigurnost, sve postaje relativno, promjenjivo, isprazno. Smrt je posljednja lomača na kojoj se spaljuje čovjekova mudrost i pokazuje čovjekova golotinja.

3. Poruka Propovjednikovih izvoda

Što dakle želi reći Propovjednik? Činjenica je da neumitna golost stoji i na početku i na kraju svakoga ljudskoga života kojega bismo mogli nazvati »potragom za mudrošću«. Međutim, čovjek mudrost ne pronalazi u sebi. Nju se ne može producirati, proizvoditi recikliranjem ili sljepljivanjem. Ni sreća ni vrijeme nisu naši. Mi s njima ništa ne možemo. Zato i »nema ništa nova pod suncem« — to je propovjednikova filozofska pobjednička fanfara apsurdna, zapravo zlozvučja i nesklada svega postojećega.

No njegovo zlozvučje ne završava u negativnom pesimizmu. Ono otkriva istinu da se u stvorenje utisnuta Božja kvaliteta na početku stvaranja (u sve stvoreno) održava unatoč prolaznosti i da vrijeme ništa ne briše. Možda je zato najvažnija poruka Propovjednikove destruktivne mudrosti istina da postoji samo tanki zidčić u svakom tamnom trenu ljudske egzistencije, koji dijeli naše lomljivo i gorko iskustvo od istoga trena druge dimenzije vječnog bogoblaženoga trajanja — vječnosti. Nju bismo mogli označiti mistikom tamne noći.

Naime, Propovjednik nas želi naučiti hrabrosti da možemo podnijeti gorku istinu, tamu i noć o sebi i svijetu i vremenu u kojemu živimo. On nas upućuje na to da mudrost treba tražiti drugdje. On nam poručuje: »Pazi na korake svoje — pridi da mogneš čuti...« (4, 17)

Što treba čuti u Propovjednikovoj mudrosti? Naslućujući sreću prekogrobnoga života, Propovjednik preporučuje uživanje dobara ovoga svijeta, ali umjereno, trijezno, suzvučno i skladno. U tom smislu sva njegova destrukcija »izokrenutoga svijeta« traži povratak iskonu i mjeri.

Što u prolaznosti ostaje? Ostaje mudrost kao »strah Božji«, ponizno i tiho slušanje koje priznaje nemogućnost vlastitoga iskupljenja. Strah Božji zapravo znači strahopoštovanje ili svijest da sve dolazi od Boga. Zato i zaključuje: »Tko se boji Boga, izbavlja se od svega«(7, 18).

Propovjednik je putnik od fenomena do fundamenta. Pred veličanstvenim, neobičajenim, zastrašujućim pojavama u svijetu i u sebi spontano ga obuzima osjećaj neke prisutnosti koja ga nadilazi i pred kojom se ruši u svoju sićušnost. On želi potvrditi da se ljudskom mudrošću može razotkriti čovjekova golost i naslutiti zbiljska stvarnost. Istinska pak mudrost dolazi od drugud. Nju treba slušati. To je sudbinski zahtjev upućen starozavjetnom čovjeku — shema: Slušaj Izraele!

Želi li potraga za mudrošću, filozofija, mudroslovlje biti mudroljublje, mora ona tada biti približavanje i slušanje te istine, učenje umiranja, potraga za srećom i spasenjem — vječnošću. To je posljednja i uporišna točka Propovjednikove radikalne mudrosti u kojoj niti sva zagonetnost događanja pod suncem niti potpuna čovjekova bespomoćnost i nesigurnost njegova bitka ne dovode u pitanje vjeru u Božje postojanje i njegovo djelovanje u ovome svijetu.

Dim prolaznosti i vatra ispraznosti o kojoj govori Propovjednik žele nas pripremiti na istinsko slušanje i ispravni korak. »Pazi na korake svoje — pridi da mogneš čuti!« Mudroslovlje kao slušanje (mudroljublje) vodi do bogoslovlja (bogoljublja). Treba samo shvatiti, kako reče Papa u svojoj enciklici »Fides et ratio«, što ono označava i kako je nužan i bitan »prijelaz od pojava prema temelju«⁶ — od fenomena do fundamenta.

PHILOSOPHICAL REFLECTIONS ON THE BOOK OF ECCLESIASTES
 »Keep thy foot when thou goest to the house of God, and be more ready to hear...« (Eccl. 4: 17)

Ivan KOPREK

Summary

No other book of the Old Testament, it is certain, offers such a clear insight into man's limitations and transitoriness as does the book of Ecclesiastes (Qoheleth). It is simply the "song of songs" on skepsis, agnosticism, a certain hedonism and nihilism. The author notes that we are here dealing with a book, the writer of which is a "collector — Versammler" (Qoheleth) in the style of today's postmodern man who gleans wisdom and makes of it an absurdity. In this regard, the book of Ecclesiastes does not proffer a teaching complete in itself, and neither does it attempt to reconcile opposites nor harmonize contradictions.

The Preacher, in his radical statements and conclusions, is dissonant, "blasphemous", postmodern and therein lies his appeal. Referring to his own personal experi-

6 Usp. Ivan Pavao II, *Fides et ratio*, br. 83.

ence, to the misery and also the greatness of human life, the writer confronts in a pessimistic tone the spirit of his times and from a sceptic distance unmasks worldly wisdom. His reasoning revolves around the fundamental insight into human limitation and transitoriness. As he stands before the magnificent, unusual, frightening phenomena in the world and within himself, he senses a presence surpassing all and causing him to collapse into his own smallness. He wishes to affirm, that worldly wisdom can unmask one's nakedness and anticipate the true reality. True wisdom comes from elsewhere. True wisdom should be obeyed.

If the quest for knowledge and philosophy is undertaken out of love for wisdom, then there must occur a movement toward and obeying of this truth, learning to die, a search for happiness and salvation — for eternity. This is the final point and the fulcrum of Qoheleth's radical wisdom in which, neither the enigma of all that occurs "under the sun", nor man's total helplessness and the insecurity of his being cannot jeopardize his faith in God's existence and His active presence in this world. Qoheleth is a traveller from the phenomenon to the fundament — a true philosopher.

